

Valeriu BĂLTEANU

Universitatea "Dunărea de Jos" Galați

TERMINOLOGIA DIVINAȚIEI POPULARE ROMÂNEȘTI: ACȚIUNEA

Lexicul divinator nu a făcut, până acum, obiectul unei cercetări amănunțite [1]; ne propunem prezentarea unei categorii terminologice importante pentru studierea divinației populare, și anume lexicul acțiunilor divinatorii [2]. Pentru corecta înțelegere a procesului de consituire, în timp, a acestei categorii terminologice prezentarea informațiilor se va face pe baza unei grile de tip etnolingvistic ce va avea în vedere elemente ca: prima atestare, etimologia termenilor, evoluțiile semnantice, derivatele, expresiile având ca pivot lexical verbe cu semnificație divinatorie, extensia spațială a termenilor, variantele.

Prima atestare a termenilor divinatori este utilă pentru stabilirea vechimii termenilor respectivi, pentru studierea procesului de formare în timp a terminologiei în discuție. Pe baza materialelor studiate se poate stabili existența unei stratificări terminologice, pe secole: *a spune* (în expresia *a spune din bobi*), *a citi* (în expresia *a citi în stele*), *a meni*, *a topi* (în expresia *a topi plumb*), *a cânta* etc. – atestate în secolul al XVI-lea; *a tâlcui*, *a vărsa* (în expresia *a vărsa plumb*), *a țipa* (în expresia *a țipa cărțile*); *a povesti* (cu sensul regional „a cobî”) etc. – atestate în secolul al XVII-lea; *a arunca* (în expresia *a arunca bobii*), *a colinda* etc. – atestate în secolul al XVIII-lea; *a prezice*, *a pascăli*, *a bobi*, *a sorti* etc. – atestate în secolul al XIX-lea. O prezență interesantă în textele vechi este verbul *a căuta*, ce prezintă puternice implicații pe teren divinator. Într-o lucrare din 1645 găsim următoarea mențiune: „Pentru ceia ce *caută în stele* sau fac alte meșteșuguri, să cunoască niscare lucruri neștiute...” [3]. Într-un text de la 1811 se lua atitudine în spirit iluminist împotriva practicilor magice: „Oare n-ai crezut la descântături, la vrăjituri, *cautat-ai cu bobii*, *cu ceară*, *cu cositoriu* [4]. În secvența citată sunt menționate câteva proceduri divinatorii, din care reținem un procedeu păstrat până în zilele noastre (*ghicitul în bobi*). Același text face referire și la *cautatul în pascălie* practică divinatorie cunoscută în Transilvania: „aleargă creștinii la pascălari, ca să le caute în pascălie, aleargă la babe descântătoare, vrăjitoare...” [5].

Studiul din perspectivă etimologică a termenilor divinatori este esențial pentru corecta înțelegere a procesului de formare, în timp, a lexicului magico-divinator; un astfel de studiu este util și pentru evidențierea principalelor straturi terminologice. Să menționăm principalele categorii de termeni din perspectiva originii:

- termeni de origine latină: *a arunca*, *a scutura* (în expresia *a scutura parii*), *a căuta*, *a semăna*, *a da* (în expresia *a da în bobi*), *a descânta* (în expresia *a descânta bobii*), *a lega* (în expresia *a lega parii*), *a pune* (în expresia *a pune bobii*), *a trage* (în expresia *a trage bobii*), *a ura* etc.;
- termeni de origine slavă: *a citi* (în expresia *a citi în stele*), *a ghici*, *a meni*, *a pohibi*, *a pomeni*, *a tălmăci*, *a tâlcui* etc.;
- termeni de origine greacă: *a ursi*;
- termeni formați pe teren românesc: *a bobi*, *a cobî*, *a colinda*, *a descolinda*, *a însânvoșia*, *a însoroci*, *a obroci*, *a pascăli*, *a prezice*, *a piezi*, *a plăzui*, *a sânvoșia*, *a sorcovi*, *a vergela* etc.

Câteva observații cu privire la cele menționate mai sus:

- numărul termenilor cu etimologie necunoscută este extrem de redus, comparativ cu acela din alte domenii ale lexicului mitofolcloric: în esență, este vorba doar de verbul *a țipa* (în expresia *a țipa bobii*) pentru care nu a fost oferită până acum o soluție etimologică acceptabilă;
- dacă în lexicul referitor la actanții divinatori erau prezenți și câțiva termeni proveniți din substratul geto-dac [6], în terminologia acțiunilor divinatorii nu am depistat termeni din categoria amintită;
- termenii moșteniți din latină ocupă, după cum era de așteptat, un loc important în lexicul divinator. Să remarcăm însă că unii dintre acești termeni au valoare divinatorie doar în anumite construcții, după cum am evidențiat la momentul oportun. Se remarcă, în această direcție, verbul *a căuta*, termen fundamental al divinației populare românești, care intră în structura a numeroase construcții ce denumesc acțiuni divinatorii (*a căuta în bobi*, *a căuta în cărți*, *a căuta în pravilă*, *a căuta cu ghiocul*, *a căuta în zodie* etc.);
- termenii de origine slavă fac dovada unui „schimb” de informații de natură magico-divinatorie între populația autohtonă românească și grupurile de etnici slavi; românii au preluat ceea ce le era necesar pentru completarea inventarului terminologic în domeniu;
- numărul termenilor formați pe teren românesc este destul de mare; acest fapt ne permite să concluzionăm că limba română a fost capabilă să-și completeze inventarul terminologiei divinatorii în principal prin mecanisme proprii.

Din punct de vedere semantic sunt de remarcat câteva tipuri de evoluții. Ca și în cazul terminologiei practicilor vrăjitoarești [7] se constată o evoluție semantică specifică lexicului mitofolcloric în ansamblu, și anume trecerea de la particular la general. Reamintim un exemplu din terminologia actanților: substantivul *bobăreasă* ce denumește un actant divinator de sex feminin specializat în ghicitul cu bobi, a fost înregistrat și cu sensul general de „ghicitoare”. Verbul *a bobi*, care avea inițial sensul „a ghici dând cu bobii” a fost ulterior înregistrat cu sensul „a ghici”, fără a se mai face referire la instrumentarul utilizat. Explicațiile unor astfel de evoluții se găsesc la nivelul mentalului popular: ștergerea diferențelor între diverse tipuri de actanți sau acțiuni, utilizarea de către unul și același actant de instrumente diferite; în ultimă instanță atenția este concentrată asupra tipului general de acțiune efectuată de actant, omițându-se detaliile. O altă evoluție este legată de existența semantică produsă în cazul unor verbe; astfel, verbul *a obroci* însemna inițial „a face cuiva vrăji, a vrăji, a fermeca”, pentru ca mai târziu acest verb să fie înregistrat cu sensuri pe teren divinator: „a povesti, a prevedea, a prezice” [8]. Extinderea paletei semantice se poate constata și în cazul altor verbe, ca de exemplu *a descânta* (în expresia *a descânta bobii*), *a meni*, *a însoroci* etc. Este vorba de verbe ce denumesc acțiuni din domeniul practicilor vrăjitoarești, care ulterior dezvoltă sensuri și pe teren divinator; din punct de vedere lingvistic avem de a face cu fenomene de transfer terminologic. Faptul că actanții magici au început la un moment dat să efectueze și practici, acțiuni de tip divinator ar putea explica extensia semantică produsă. Mai poate fi semnalat încă un tip de evoluție semantică la nivelul verbelor ce denumesc acțiuni divinatorii: pierderea treptată a semnificațiilor divinatorii, demagizarea completă a unor termeni, ajungându-se uneori chiar la fenomene de degradare semantică. Putem lua în calcul pentru exemplificarea acestui tip de evoluție semantică tot verbul *a bobi*, care a fost înregistrat, mai aproape de zilele noastre și cu sensul „a nimeri” [9]. Un exemplu sugestiv ne poate oferi și un alt verb ce denumește o acțiune cu caracter divinator, *a sorcovi*, care a fost înregistrat regional și cu sensul „a bate cu bățul”, probabil datorită faptului că

acțiunea de sorcovire implică și o lovire simbolică (cu sorcova). Sensurile amintite probează slăbirea considerabilă sau chiar pierderea semnificațiilor divinatorii ale acțiunilor denumite cu verbe de tipul celor amintite ca urmare a pierderii importanței actului de ghicitorie în ochii membrilor comunității.

Derivatele termenilor ce denumesc acțiuni cu caracter divinator au contribuit decisiv la constituirea lexicului divinator și la îmbogățirea inventarului terminologic specific domeniului. Verbele ce denumesc acțiuni divinatorii au generat numeroase derivate, care, la rândul lor, au devenit elemente componente ale lexicului divinației populare românești. Aceste derivate intră în următoarele clase terminologice:

- termeni ce denumesc actanți: *ghicitoare, bobar, cărturar* etc.;
- termeni ce denumesc acțiuni: *a însoroci, a însânvoșia* etc.;
- termeni ce denumesc practici divinatorii: *cobeală, cobitură, ghicitură* etc.;

Dintre aceste categorii de derivate cele mai interesante sunt derivatele ce denumesc actanți divinatori [10]. Ar mai trebui adăugat faptul că la îmbogățirea lexicului divinator, pe lângă derivate, au contribuit și termenii obținuți prin conversiunea formelor verbal de infinitiv lung și supin (*vrăjire, obrocire, legat, pus* etc.).

Studierea caracteristicilor lexicului divinator impune aducerea în discuție a cel puțin încă două direcții de cercetare: extensia spațială și variantele.

Din punct de vedere al extensiei spațiale termenii în discuție se împart în două categorii:

- termeni cu răspândire generală (*a ghici, a meni, a sânvoșia* etc.);
- termeni cu răspândire regională (*a păscăli, a pohibi, a vergela* etc.).

Să mai remarcăm faptul că există o serie întreagă de expresii având ca pivot lexical verbe cu valoare divinatorie ce cunosc o mare răspândire la românii din diaspora (*a face de ursită, a turna ceară* etc.) [11].

Variantele termenilor ce denumesc acțiuni cu caracter divinator prezintă interes atât din perspectivă istorică, cât și din perspectivă geografică; unele variante sunt ieșite din uz (*a ceti, a mini* etc.) în timp ce altele păstrează o anumită amprentă dialectală (*a boghi*). Se remarcă faptul că doar câteva verbe prezintă variante (*a slei, a ursi, a citi, a meni* etc.). unele dintre variante au apărut ca urmare a unor fenomene de etimologie populară; sugestive în acest sens sunt cele două variante ale verbului *a ursi* - *a urzi* și *a ursa*. Un caz aparte îl constituie varianta *a cota*, a verbului *a căuta*, care în zona Munților Apuseni a dezvoltat și sensul „a descânta” [12].

Tabloul categoriei terminologice în discuție nu ar fi complet dacă nu am lua în calcul și expresiile populare ce conțin în structura lor, ca pivot lexical, verbe cu semnificație divinatorie: *a trage a rău, a i se arăta cuiva, a trage bobii pe fundul sitei, să-ți fie gura aurită!, a spune din bobi, a fi pocit la gură, așa i-a fost scris, a căuta în zodie* etc. astfel de expresii întâlnim și la românii din afara granițelor (Ungaria, Serbia, Ucraina etc.) ceea ce dovedește încă o dată unitatea lingvistică a românilor.

Categoria terminologică analizată s-a constituit în timp pe baza materialului lingvistic latin, completat cu o serie întreagă de împrumuturi necesare pentru a reflecta evoluțiile de pe terenul mentalității populare. Tocmai acest fapt ne permite să susținem că studiarea acestei secvențe lexicale poate contribui într-o oarecare măsură la cunoașterea unor aspecte fundamentale ale mecanismelor mitico-magice ale mentalului tradițional.

NOTE

- [1] Terminologia actanților a fost prezentată de noi în Analele Universității „Dunărea De Jos”, Galați, fascicula XXIV, an III, Nr. 1(3), *Lexic comun/Lexic specializat*, p. 25-28, Ed. Europlus, Galați, 2010
- [2] Rămân în studiu alte categorii terminologice ale divinației populare românești: terminologia practicilor divinatorii, terminologia instrumentarului, terminologia caracteristicilor divinatorii etc.
- [3] Gaster, Moses, *Chrestomantie română*, I, Leipzig, București, 1891, p. 116.
- [4] Brătescu, Gheorghe, *Grija pentru sănătate*, Ed. Medicală, București, 1983, p. 308-309.
- [5] *Idem*
- [6] A se consulta articolul referitor la actanții, semnalat la nota [1].
- [7] Informații suplimentare în Bălțeanu, Valeriu, *Terminologia magică populară românească*, Ed. Paideia, București, 2000, pp. 81-87
- [8] DLR, tom VII, partea a II-a, p. 65
- [9] DA, tom I, partea I, p. 588
- [10] Se va consulta articolul menționat la nota [1].
- [11] Valeriu Bălțeanu, *Terminologia magică populară românească*, Ed. Paideia, București, pp 76-80
- [12] Pavelescu, Gheorghe, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, Imprimeria națională, București, 1945, p. 183

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Coteanu, Ion, Sala, Marius (1987). *Etimologia limbii române*. București: Editura Academiei
- Graur, Alexandru (1963). *Etimologii românești*. București: Editura Academiei
- Hristea, Theodor (1968). *Probleme de etimologie*. București: Editura Științifică
- Ionescu, Anca Irina (1978). *Lingvistică și mitologie*. București: Editura Litera
- Oișteanu, Andrei (1989). *Motive și semnificații mitosimbolice în cultura tradițională românească*. București: Editura Științifică
- Tudose, Claudia (1978). *Derivarea cu sufixe în româna populară*. București: Editura Științifică

RÉSUMÉ

La terminologie de la divination populaire roumaine: actions

Notre travail presente une certaine sequence du lexique magique, celle qui fait reference aux pratiques de divination de l'avenir; en partant du materiel accumule, nos observations visent les actions analyses dans une perspective ethno-linguistique.

Mots-clés: *lexique magique, pratiques de divination, ethno-linguistique.*